

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КУЛАЖЕНКО Анастасія Іванівна

УДК 159.9: 159.94 :316.6, 159.96. 97

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДДАЛЕНИХ НАСЛІДКІВ
СТРЕСОГЕННИХ ВПЛИВІВ НА ОСОБИСТІТЬ**

(на прикладі осіб, які приймали участь в ліквідації аварії
на Чорнобильській атомній електростанції)

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Миколаївському Національному університеті ім.В.О.Сухомлинського.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент **КОРОЛЬЧУК Валентина Миколаївна**, Національна академія Служби Безпеки України, кафедра професійної психології і педагогіки, професор.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **ЯКОВЕНКО Сергій Іванович**, Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедра юридичної психології та педагогіки, професор.

кандидат психологічних наук, доцент **МИРОНЕЦЬ Сергій Миколайович**, Київський національний торговельно-економічний університет, кафедра психології, доцент.

Захист відбудеться «28» жовтня 2011р. о 10-00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «26» вересня 2011р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В. Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Актуальність проблеми дослідження психологічних особливостей віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість визначається її пріоритетністю і суттєвим значенням для життєдіяльності ліквідаторів аварії на ЧАЕС, інших фахівців ризиконебезпечних професій та в цілому для здоров'я нації.

Складна екологічна ситуація, природні та техногенні аварії, загроза тероризму, соціальні кризи сучасної цивілізації є потужними стресовими факторами, які провокують розвиток реакцій у вигляді гострих та посттравматичних стресових порушень.

Суттєве значення в розумінні наслідків травматичних подій мають роботи, присвячені психології життєвого шляху особистості та активності суб'єкта життєдіяльності у критичних ситуаціях (К.О.Абульханова-Славська, О.В.Брушлінський, Л.Ф.Бурлачук, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, В.О.Моляко, Л.В.Сохань, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, В.Франкл), особливостям психічних станів і реакцій, що спостерігаються в особливих і екстремальних ситуаціях (Ю.А. Александровський, Г.О.Балл, Л.О.Китаєв-Смик, В.О.Моляко, С.М.Миронець, О.М.Морозов, М.С.Корольчук, В.М.Крайнюк, О.В.Тімченко, А.І.Нягу, Р.Питман, Н.В.Тарабрина, С.І.Яковенко та ін.).

Важливі положення щодо особливостей психічних станів, реакцій, негативних наслідків під час дії стресогенних факторів та в посттравматичний період презентовано в працях багатьох українських вчених (В.О.Моляко, С.І.Яковенко, В.М.Крайнюк, Л.А. Перелигіна, Є.М. Потапчук, О.В. Тімченко, О.Д. Сафін, Ю.М. Швалб, В.О. Лефтеров, С.М. Миронець, В.І.Осьодло, В.Є. Христенко, М.С. Корольчук, В.П. Садковий). Проте недостатньо вивчені аспекти даної проблематики, що стосуються проявів психологічних наслідків травматичних подій на особистість у віддалений період.

Дослідження В.Г.Бєбешко, Д.А.Базики, І.Н.Хомазюк, Л.А.Ляшенко, Н.Ю.Чупровської вказують на те, що розповсюдженість психічних розладів серед дорослого населення України після аварії на ЧАЕС зросла у 3-6 разів у порівнянні з розповсюдженістю цих захворювань до 1987 року (такі ж показники спостерігалися у населення Японії після вибуху двох атомних бомб у 1945 році).

С.І. Яковенко, у своєму дослідженні дійшов висновків, що у постчорнобильській ситуації спостерігалось наростання посттравматичних стресових розладів (ПТСР), що пояснюється тривалістю стресогенної ситуації та впливом "вторинного стихійного лиха" (втрата житла, майна, звичного соціального середовища тощо), суперечністю між сподіваннями та реальністю, незавершеністю подій. Спостерігалось загострення преморбідних станів особистості, загострення акцентуацій характеру, випадки дисгармонійного та патологічного розвитку особистості (С.І.Яковенко).

Після двадцяти п'яти років з моменту аварії на ЧАЕС суспільство дійшло до розуміння того, що разом з медичною, соціальною, фінансовою підтримкою ліквідаторів аварії на ЧАЕС виявилась необхідність і в психологічній допомозі.

Розробка даної проблеми важлива не тільки в теоретичному, але ще більше в практичному плані, зокрема, для розв'язання завдань профілактики, ранньої діагностики, психокорекції та реабілітації осіб з негативними психологічними наслідками стресогенних впливів.

Таким чином, недостатня теоретична та практична розробленість даної проблематики й зумовили доцільність вибору та актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри медичної психології та реабілітації Миколаївського Національного університету ім. В.О.Сухомлинського та в межах науково-дослідної роботи Миколаївського Національного університету ім. В.О.Сухомлинського „Соціально-психолого-педагогічний супровід студентів-інвалідів в умовах вищого навчального закладу” державний реєстраційний номер 0109U002262 від 01.01.09 року.

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Миколаївського національного університету ім.В.О.Сухомлинського (протокол № 10 від 25.05.2008 р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 6.07.2011 р.).

Мета дослідження: з'ясувати психологічні особливості та сутність проявів стресогенних впливів на особистість у віддалений період та розробити і здійснити апробацію комплексної психокорекційної програми осіб, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання наступних **завдань:**

- здійснити аналіз, обґрунтувати теоретичні та методичні підходи, щодо вивчення проблеми дослідження проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість;
- обґрунтувати підбір інструментарію для психодіагностики психологічних проявів наслідків впливу стресових факторів у віддалений період;
- визначити загальні особливості чинників та умов, в яких відбувалась діяльність ліквідаторів аварії на ЧАЕС;
- з'ясувати особливості проявів віддалених наслідків стресогенних впливів у осіб, які приймали участь в ліквідації аварії на ЧАЕС;
- розробити комплексну психокорекційну програму та здійснити її апробацію з особами, у яких виявлено негативні прояви віддалених наслідків впливу стресогенних факторів;
- підготувати методичні рекомендації щодо використання психодіагностичного інструментарію та комплексної психокорекційної програми.

Об'єкт дослідження: віддалені психологічні наслідки подій і впливів на осіб, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС.

Предмет дослідження: психологічні особливості та сутність вираженості структурно-функціональних проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на осіб, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС.

Гіпотеза дослідження. Припускається, що психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість полягають у виникненні розладів у психічній сфері особистості, що залежить від суб'єктивно-особистісного сприйняття ліквідаторами впливу об'єктивних негативних первинних і вторинних чинників безпосередньо та опосередковано на психологічному, соціальному, біологічному і професійному рівнях через індивідуально-психологічні, когнітивні, інтелектуальні та емоційні властивості.

Для розкриття поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих **методів і методичних прийомів**: теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження; здійснення емпіричного дослідження із застосуванням діагностичних методик, об'єднаних у чотири тематичних блоки. Для діагностування посттравматичних стресових розладів: Шкала для клінічної діагностики ПТСР клінічна діагностична шкала (CAPS – DX), Міссісіпська шкала ПТСР (цивільний варіант) (Mississippi PTSD Skale), Опитувальник вираження психопатологічної симптоматики (symptom Check List – 90 Revised, SCL-90-R); для дослідження особистості: Методика багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (16 PF – опитувальник); для дослідження емоційно-вольової та поведінкової сфери: Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.І.Вассермана (модифікована В.В.Бойко); Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р.Даймонда, Методика самооцінки психічних станів Г.Айзенка, методика діагностики міжособистісних стосунків Т.Лірі.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є праці, присвячені дослідженням особистості в екстремальних умовах, подоланню стресу, механізмам захисту від стресогенних факторів (Ю.А. Александровський, Л.М.Аболін, Ф.Ю.Василюк, В.О.Бодров, Л.Г.Дикая, В.В.Клименко, В.М.Крайнюк, Л.О.Китаєв-Смик, Р.Лазарус, Г.В.Ложкін, А.Г.Маклаков, О.В.Тімченко, С.Ю.Лебедева, Н.В.Тарабрина); положення про спадкові механізми психіки С.Д.Максименка та про роль стресових факторів у зміні особистості Ю.А.Александровського, Г.Сельє, П.В.Симонова, К.Юнга, Е.Фрома, Є.Г.Лічко, О.Н.Леонтьєва, В.І.Лебедева, Л.А.Перелигіної, М.С.Корольчука, С.М.Миронця, Є.М.Потапчука, С.І.Яковенка та ін.

У дослідженні також широко використовувалися розробки українських і зарубіжних авторів, які займалися дослідженнями проблем подолання наслідків аварії на ЧАЕС (В.О. Моляко, Ю.М. Швалб, С.І. Яковенко).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- уперше з'ясовано особливості проявів віддалених наслідків стресогенних впливів у соціально-психологічній, емоційно-вольовій, комунікативній та поведінковій сферах особистості на підставі чого визначено показання до використання психокорекційної програми;

- уперше обґрунтовано та здійснено апробацію психокорекційної програми для осіб з віддаленими проявами негативних наслідків аварії на ЧАЕС та доведено її ефективність;

- уперше запропоновано соціально-психологічні, емоційно-вольові, комунікативні та поведінкові критерії оцінки рівнів віддалених наслідків впливу стресових ситуацій (стресу).

- розроблено комп'ютерний варіант комплексу психодіагностичних методик, який охоплює соціально-психологічну, емоційно-вольову, комунікативну та поведінкову сфери особистості разом з діагностикою вираженості проявів ПТСР;

- набула подальшого розвитку система наукових поглядів на сутність і особливості проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість.

Теоретичне значення. Поглиблено теоретичне уявлення про віддалені наслідки впливу стресогенних ситуацій на особистість та запропоновано їх соціально-психологічні, емоційно-вольові, комунікативні та поведінкові критерії оцінки. Крім того, розроблено теоретичні основи психокорекції та реабілітації проявів негативних психологічних наслідків аварії на ЧАЕС.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що розроблена автором програма психокорекційної роботи із особами, що мають віддалені негативні наслідки стресогенних впливів дає змогу знизити негативні прояви у соціально-психологічній, поведінковій та емоційно-вольовій сферах особистості та сприяє покращенню соціально-психологічної адаптованості.

Обґрунтовано й апробовано комп'ютерний варіант психодіагностичних та комплекс психокорекційних методик, які можна використовувати у прикладних дослідженнях та в роботі соціальних служб допомоги постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС.

Особистий внесок здобувача. У статті «Екопсихологічна адаптація населення Миколаївської області до наслідків Чорнобильської катастрофи», написаній у співавторстві з Г.В. Грищенко, внесок автора полягає у проведенні дослідження, узагальненні експериментальних даних та формулювання висновків.

У статті «Проблеми социально-психологической адаптации индивидов в социуме», написаній у співавторстві з Г.В.Грищенко, внесок автора полягає у теоретичному аналізі стану вивчення проблеми соціально-психологічної адаптації, її видів, класифікацій та форм у сучасній науковій літературі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались і обговорювались на науково-практичних конференціях, а саме: на П'ятому міжнародному симпозиумі «Безпека життєдіяльності у XXI столітті»

(Дніпропетровськ, 2005); на науково-практичній конференції «Стратегія психологічної, соціально-психологічної реабілітації та альтернативні моделі розвитку суспільства» в рамках щорічних міжнародних наукових зустрічей: «Якість життя в Україні – 300, реабілітаційні та рекреаційні аспекти». (Миколаїв, 2005); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми екологічної психології – 20 років після Чорнобиля» (Київ-Чернігів, 2006); II міжнародна науково-практична конференція „Психологічно-педагогічні аспекти розвитку майбутнього фахівця” (Миколаїв-2009); IV міжнародні наукові читання присвячені пам’яті героя радянського союзу, академіка РАН С.Я. Батишева (Москва-Миколаїв – 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція «Глобальні та національні трансформації сучасного суспільства – 25-та річниця Чорнобильської катастрофи «Умови та особливості професійної діяльності ліквідаторів аварії на ЧАЕС» (Київ, 2011); III Всеармійська науково-практична конференція «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях», «Аналіз особливостей та наслідків діяльності ліквідаторів аварії на ЧАЕС в умовах радіаційної небезпеки» (Київ, 2011); V всеармійський науково-практичний семінар «Основні напрямки формування професійних якостей фахівців виховної роботи в збройних силах України» Умови розвитку посттравматичних стресових розладів (ПТСР) у ліквідаторів аварії на ЧАЕС (Київ, 2011).

Окрім того, результати отримані в дисертаційному дослідженні, використовуються при викладанні курсу «Психофізіологія» в Миколаївському Національному університеті імені В.О.Сухомлинського; курсу «Соціальна психологія» в Чорноморському державному університеті імені П.Могили; в Київському національному торговельно-економічному університеті – в магістерській програмі дисциплін: «Психологія праці в екстремальних умовах», «Реабілітаційна психологія», «Практична психологія»; в Південнослов’янському інституті Київського славистичного університету при викладанні дисциплін: «Загальна психологія», «Медична психологія» та в Інституті психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Б.Грінченка в програмі дисциплін: «Загальна психологія», «Практична психологія», «Медична психологія».

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 9 статтях, 5 з яких – статті у фахових журналах та збірниках наукових праць та 4 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу; трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Рукопис дисертації містить 277 сторінок машинописного тексту. Ілюстративний матеріал подано у 6 таблицях та 16 рисунках. Список використаних джерел налічує 362 найменування, у тому числі 46 – іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічні, методичні підходи та ступінь розробленості проблеми. Викладено наукову новизну і практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження у практику психокорекційної та реабілітаційної роботи з особами, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС.

Перший розділ «Аналіз наукових джерел дослідження психологічних особливостей віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість» містить стислий аналіз проблем стресу та його наслідків у сучасній психології, а також психологічну характеристику та класифікацію віддалених посттравматичних стресових розладів.

В усіх галузях психологічної науки (медична, юридична, спортивна, військова, психологія мистецтва, вікова та ін.) проблематика вивчення стресу є актуальною. В психологічній літературі визначення категорії «стрес» має різнопланову інтерпретацію. Цим терміном визначають як стресові явища, які мають вираження в дезорганізації поведінки, так і тимчасові стани психічної напруженості особистості. Сучасні уявлення про стрес включають наступні етапи: стрес як подія, що несе додаткове навантаження; стрес як реакція; стрес як проміжна зміна; стрес як трансактний процес. (Ю.А.Александровський, В.М.Абабков, Р. Лазарус, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, Ю.В. Щербатих, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко, Н.В. Тарабрина).

Особливості реагування на стресові фактори залежать від об'єктивних обставин, а саме: гостроти, сили прояву, раптовості та тривалості психотравмуючих чинників; індивідуально-психологічних характеристик особистості та суб'єктивних обставин (К.В.Судаков, Ю.А.Александровський, Є.М.Потапчук, В.Л.Маріщук, О.Д.Сафін, В.О.Лефтеров).

Розробка даної проблеми важлива не тільки в теоретичному, але і в практичному плані, зокрема, для вирішення завдань профілактики, реабілітації, ранньої діагностики та психокорекції різних психологічних і психосоціальних розладів, які виникають внаслідок дії стресогенних впливів.

Однією зі складних та актуальних теоретичних проблем, які мають практичне значення і постають перед дослідниками посттравматичного стресу є визначення факторів, що зумовлюють генез ПТСР. Нині відсутня єдина теоретична концепція, яка пояснює етіологію та механізми виникнення й розвитку наслідків негативної дії стресогенних факторів. Протягом багаторічних досліджень зазначеної проблеми запропоновано декілька теоретичних моделей, з яких виділяють: психодинамічний, когнітивний, психосоціальний та психобіологічний підходи. Їх змістовний аналіз показує, що кожна із запропонованих моделей відображає одну зі сторін розвитку ПТСР та по суті доповнює іншу (Н.В.Тарабрина, Л.М. Аболін, Ю.А. Александровський).

За часовою ознакою ПТРС поділяють на три типи: гострі – якщо симптоми зберігаються менше трьох місяців; хронічні – три місяці і більше; віддаленні – коли стан людини різко погіршився через півроку після закінчення дії стресора. Сучасні дані показують, що прояви та ознаки ПТРС можуть тривати від двох тижнів до 30 років і більше. (Ю.А. Александровський, Н.В.Тарабрина, Л.М. Аболін, С.І. Яковенко, Ю.М. Швалб).

З'ясовано, що виникнення і негативні віддалені наслідки порушень психічної адаптації у ліквідаторів стихійних лих і катастроф можна розглядати як єдиний процес, динаміка і структура якого визначається особливостями екстремальної ситуації та індивідуально-психологічними якостями людини, яка реагує на дану ситуацію.

У другому розділі **«Організація роботи, обґрунтування психодіагностичного інструментарію емпіричного дослідження»** наведено характеристику учасників дослідження, обґрунтування психодіагностичного інструментарію емпіричної частини роботи, а також аналіз особливостей та умов професійної діяльності ліквідаторів аварії на ЧАЕС.

Виходячи з аналізу поглядів на віддалені наслідки впливу стресогенних ситуацій на особистість ми можемо виокремити два основних напрямки дослідження даної проблеми: дослідження стресу, як самостійного стану та вивчення його наслідків, у тому числі і віддалених (Н.В. Тарабрина, Л.М.Аболін, В.М. Корольчук, О.В. Тімченко, Л.А. Перелигіна, С.М. Миронець)

У наш час існує велика кількість методик, які дають змогу оцінити соціальні, психологічні зміни особистості, яка зазнала стресогенного впливу, але відсутній комплексний комп'ютерний блок методик для дослідження даної проблеми. Чим було і зумовлено створення програми комплексного дослідження.

Для розв'язання завдань дослідження та оцінки соціально-психологічних особливостей віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість процедура дослідження організаційно передбачала наступні три етапи.

Перший етап полягав у розробці програми дослідження (постановка проблеми, визначення об'єкта та предмета дослідження), вивчення теоретичних аспектів, аналіз літератури, збір необхідної інформації з проблеми дослідження;

На другому етапі було визначено методи та методики дослідження, визначено склад фонові та контрольної груп. Ліквідатори аварії на ЧАЕС, у яких було виявлено посттравматичні стресові розлади віднесені до фонові групи, а ліквідатори без віддалених наслідків стресогенних впливів склали контрольну групу. На цьому ж етапі було проведено емпіричне дослідження з метою виявлення психологічних особливостей віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість за комплексом методик та здійснено порівняльну характеристику отриманих даних контрольної та фонові груп. Розроблено та здійснено апробацію комплексної психокорекційної програми.

Визначено ефективність застосування комплексної психокорекційної програми з досліджуваними експериментальної групи.

Третій етап включав обробку результатів (кількісну й аналітичну обробку отриманих даних), формулювання висновків і рекомендацій.

Обґрунтований нами комплекс методик є достатньою мірою розробленим, адаптованим та доступним у використанні. Комплексний та індивідуальний підхід, системність у розумінні індивідуальності людини, систематичне викладення емпіричних та статистичних методів дослідження та пов'язаних з ними безпосередніх проблем, дали змогу розробити та застосувати комп'ютерну програму дослідження, яка спрямована на всебічну діагностику та вивчення проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість та їх психологічні особливості.

За результатами дослідження ліквідаторів аварії на ЧАЕС з'ясовано, що розроблена комп'ютерна програма дає змогу провести комплексне дослідження респондентів за обраними методиками та отримати об'єктивні результати для подальшої їх інтерпретації.

На ліквідаторів аварії на ЧАЕС тривалий час впливав комплекс первинних і вторинних стресових чинників. Екстремальні події та чинники виникали під час виконання ліквідаційних робіт в силу специфічності умов в аварійній радіаційній зоні, а також впливу комплексу негативних соціально-психологічних, технічних, природних і медико-біологічних факторів (Н.В.Тарабрина, О.В.Моляко, С.І.Яковенко, М.С.Корольчук).

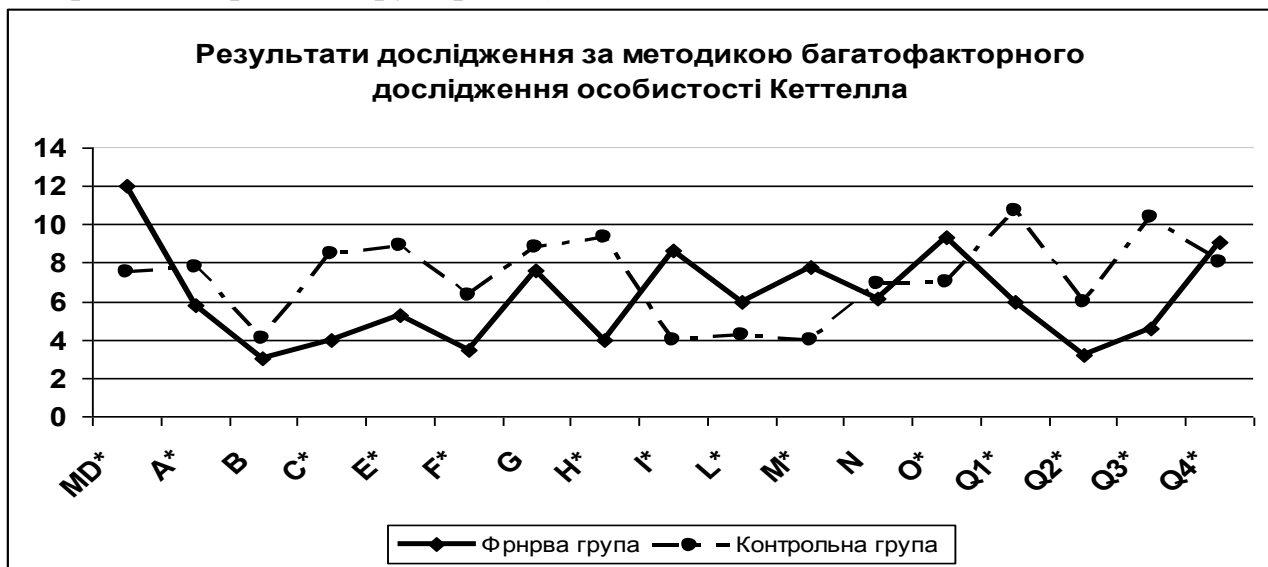
Отже, аналіз результатів дослідження ліквідаторів дав змогу виявити детермінуючу роль суб'єктивно-особистісного сприйняття впливу негативних первинних і вторинних чинників безпосередньо та опосередковано на психологічному, соціальному, біологічному і професійному рівнях через індивідуально-психологічні, когнітивні, інтелектуальні, емоційні властивості та їх якісною своєрідною взаємодією, що через призму суб'єктивного сприйняття у сукупності визначає або формування дизадаптивних проявів у вигляді постравматичного стресового розладу, або розвиток адекватних копінгових стратегій і механізмів захисту.

У третьому розділі *«Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість»* наведено дані щодо психологічних особливостей проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість, обґрунтовано комплексну психокорекційну програму та здійснено аналіз результатів її впливу на осіб з негативними проявами віддалених наслідків аварії на ЧАЕС.

У підсумку особливості осіб з проявами негативних наслідків аварії на ЧАЕС виявляються в тому, що за окремими показниками і блоками факторів опитувальника Кеттелла відмічаються у порівнянні з контрольною групою суттєво нижчі показники, що характеризують соціально-психологічну, комунікативну, емоційну та інтелектуальну сфери особистості. Такі

особливості зумовлюють низький рівень соціально-психологічної адаптації за методикою К.Роджерса і Р.Даймонда, (а саме таких її показників як адаптивності, прийняття інших, емоційного комфорту та ескапізму). Водночас, у осіб фонові групи суттєво виражена тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність. У межах негативного ступеня екстремальної поведінки, аж до патології, виявлено показники міжособистісної взаємодії такі як: авторитарність, агресивність, підозрілість. Дані результати свідчать про необхідність психокорекційної роботи з такою категорією обстежуваних.

Аналіз результатів дослідження за допомогою методики Кеттелла виявив, що із 16-ти факторів за чотирнадцятьма існують достовірні відмінності контрольної і фонові групи (рис. 1).

Примітка:* - Рівень достовірності $p < 0,05$ між фонові (F) та контрольною (Ko) групами.

Рис. 1 Результати дослідження за методикою багатofакторного дослідження особистості Кеттелла

В результаті порівняльного аналізу даних окремих факторів за методикою Кеттелла контрольної та фонові групи встановлено:

- особливості осіб контрольної групи виявляються у високому рівні показників за такими факторами як: А-відкритість; Е-незалежність; G-твердість і реалістичність; Н-сміливість; Q1-радикалізму; Q3-самоконтролю; Q4-внутрішньої напруги;

- середньому рівні: F-безпеки; Q2-самостійності, N-динамічності, МД-самооцінки;

- низькому рівні: В-мисленева діяльність; О-тривожність; L-довірливість; М-практичність;

- особливості представників фонові групи є високі показники факторів: МД- самооцінка; І- чутливість, боязливість; М-богемність, фантазії; О-тривожність; Q4-внутрішня незгода;

- середній рівень: А-відкритості; G-соціальна нормативність; L-підозрілість; N- динамічність; Q1-консерватизм;
- низький рівень: В-мисленева діяльність; С-емоційна нестійкість; Е-підлеглість; F- стурбованість; Н- сором'язливість; Q2-залежність;
- статистично значимі відмінності визначено за 12 факторами з 16-ти.

Аналіз і порівняння даних контрольної і фонової груп за алгоритмом інтерпретації факторів опитувальника Кеттелла дав змогу з'ясувати наступне.

Для ліквідаторів з віддаленими наслідками стресогенних впливів характерними є труднощі у міжособистісній і соціальній взаємодіях, встановлення соціальних і міжособистісних контактів, замкненість, емоційна нестабільність та запрограмована чутливість, що зумовлюють низький рівень стресостійкості і навіть фрустрованість та афективність, рефлексію, прояви невротичного синдрому, тривожність. За комунікативними властивостями дані досліджувані характеризуються як прямолінійні, довірливі, відкриті у стосунках з людьми, залежні, конформні, з соціальною незрілістю і незалежним характером. Особливості їх інтелектуальної сфери виявляються у невисокому рівні оперативності мислення. Низькі оцінки можна пояснити низьким рівнем стресостійкості, високим рівнем фрустрованості, ситуативної тривоги або ж низьким рівнем освіти.

Узагальнення результатів кореляційного порівняльного аналізу, дало змогу виявити, що в осіб фонової групи, які мають прояви ПТСР, переважають порушення в емоційно-вольовій, комунікативній та інтелектуальній сферах як за вагою показників окремих шкал кореляційного аналізу, так і за групою факторів, що визначають відповідні сфери функціонування психіки, про що свідчить збільшення жорсткості системи зв'язків у цілому так, що зміна однієї характеристики детермінує більшість інших характеристик. Водночас порушується збалансована система зв'язків між окремими факторами структури особистості, поєднання яких перешкоджає адаптивній поведінці; при цьому ранжируваний ряд факторів за їх вагою та рівнем кореляції дав змогу виявити ступінь інформативності тих особистісних факторів, які зумовлюють розвиток і прояви ПТСР (Q4,С,О,G,I,Н,А,Q3,Q4,М, N).

Для контрольної групи притаманні такі особливості:

- за блоком факторів соціально-психологічних характеристик обстежувани характеризуються відкритістю, активністю у взаємодії та встановленні соціальних і міжособистісних контактів, соціальною сміливістю, готовністю вступати в нові групи;
- за блоком факторів комунікативних властивостей обстежуваним притаманні дипломатичність, відповідальність, сприйняття загальних норм і правил, та, водночас, здатність приймати самостійні та оригінальні рішення;
- за блоком факторів емоційних характеристик обстежуваним притаманна генетична емоційна стабільність, яка зумовлює високий рівень стресостійкості,

прагнення до самоактуалізації, практичність, прагнення до адекватного сприйняття дійсності;

- за інтелектуальним блоком особам контрольної групи притаманні помірна оперативність і рухливість мислення, достатній рівень загальної культури, інтерес до нових знань, конкретна уява і спрямованість на розв'язання конкретних задач.

Узагальнюючи результати за «Методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.І.Вассермана» потрібно відмітити, що з двадцяти пунктів за одинадцятьма спостерігаються гірші показники у фоновій групі у співвідношенні з даними контрольної групи.

У ліквідаторів з віддаленими наслідками стресогенних впливів було виявлено дуже високий і підвищений рівень фрустрованості, що стосувався незадоволеності змістом своєї роботи і умовами професійної діяльності, взаєминами з адміністрацією, колегами по роботі, суб'єктами своєї професійної діяльності, своїм положенням в суспільстві, сферою медичного обслуговування та можливістю вибору місця роботи.

За підсумками аналізу вираженості психопатологічної симптоматики (SCL-90-R) з'ясовано, що у осіб фоновій групі за п'ятьма шкалами із дев'яти спостерігаються істотно виражені прояви ПТСР, а саме: за шкалою міжособистісної сенситивності; депресії; тривожності; ворожості; паранояльної симптоматики.

Вираженість окремих симптомів у представників фоновій групі за шкалами депресії, міжособистісної сензитивності, тривожності, ворожості паранояльної симптоматики зумовили суттєву вираженість інтегральної шкали рівня важкості проявів психічного дистресу, що є прямим показанням до використання психокорекційної програми у ліквідаторів фоновій групі.

Отже, треба зазначити, що: високий рівень соціальної фрустрованості за методикою Л.І.Вассермана; низький рівень соціально-психологічної адаптації: низький рівень адаптованості, сприйняття інших, емоційного комфорту, високого рівня сприйняття себе і ескапізму за методикою К.Роджерса і Р.Даймонда; високий рівень тривожності, агресивності, ригідності і середній рівень фрустрації за методикою самооцінки психічних станів Г.Айзенка; а також вираженість негативних типів у спілкуванні, високий рівень авторитарності, егоїстичності, агресивності, підозрливості та середній - дружельюбності при низьких рівнях покірності, залежності, альтруїстичності за методикою Лірі вказує на необхідність проведення психокорекції з ліквідаторами аварії на ЧАЕС, що мають віддалені негативні наслідки стресогенних впливів.

Для цього було розроблено та апробовано комплексну психокорекційну програму. Психокорекція негативних віддалених наслідків посттравматичних стресових розладів включала чотири основних блоки: дихальні техніки, динамічні вправи із йогоїчної практики, корекцію неадаптивних стратегій

поведінки і думок із використанням когнітивно-біхевіорального підходу та психотерапію емоційних травм за допомогою рухів очей за Шапіро. Програма спрямована на формування навичок ефективної комунікації та взаємодії, розвиток навичок ефективної саморегуляції, оптимізацію психічного стану і функціональних можливостей організму, активізацію життєвого потенціалу, розширення поведінкових стратегій долаття негативних віддалених наслідків стресу.

За допомогою комплексної психологічної програми було досягнуто суттєвих позитивних змін за більшістю показників, які досліджувались у 40 осіб експериментальної групи у порівнянні із 44 особами контрольної групи. Отримані результати порівняльного аналізу вказують на ефективність психокорекційної роботи.

Так, порівняльний аналіз результатів дослідження контрольної і експериментальної груп за методикою Кеттелла дав змогу констатувати, що спостерігаються суттєві позитивні зміни після проведеної психокорекційної роботи у співставленні з початковими даними за показниками блоків факторів, що характеризують соціально-психологічну, комунікативну та емоційну сфери. Так, зросла відкритість і здатність до безпосередньої взаємодії, впевненість у соціальних ситуаціях; оптимізувалась комунікативна взаємодія – дипломатичність, відповідальність, схильність до лідерства, прийняття загальноприйнятих моральних правил і норм. Поліпшилась емоційна пластичність, завдяки розвитку емоційно-вольової регуляції, стало можливим контролювати свої емоції та поведінку, підвищився рівень стресостійкості. У поведінці відмічається урівноваженість, спрямованість на реальну дійсність, прагматизм, спокійне сприйняття дійсності.

Водночас, показники факторів інтелектуальних характеристик особистості суттєвих змін не зазнали, що свідчить з одного боку про їх відносну сталість, а з іншого боку, про необхідність урахування особливостей інтелектуальної сфери при соціальній і психокорекційній роботі цієї категорії обстежуваних.

Рівень самооцінки «MD» розглядається як додатковий фактор методики Кеттелла. Для осіб експериментальної групи до психокорекційної програми цей показник виявився на рівні $11 \pm 0,956$, а в експериментальній групі Еп «MD» = $8,0 \pm 0,66$. практично як і в контрольній групі $7,5 \pm 0,156$, що вказує на ефективність проведеної психокорекційної програми.

Підводячи підсумки за методикою Лірі, слід зазначити, що із восьми показників – п'ять зазнали істотних позитивних змін. Це вказує на поліпшення міжособистісної взаємодії в експериментальній групі після корекційних впливів, про що свідчать істотні позитивні зрушення за показниками авторитаризму, егоїстичності, агресивності, підозрливості та дружелюбності.

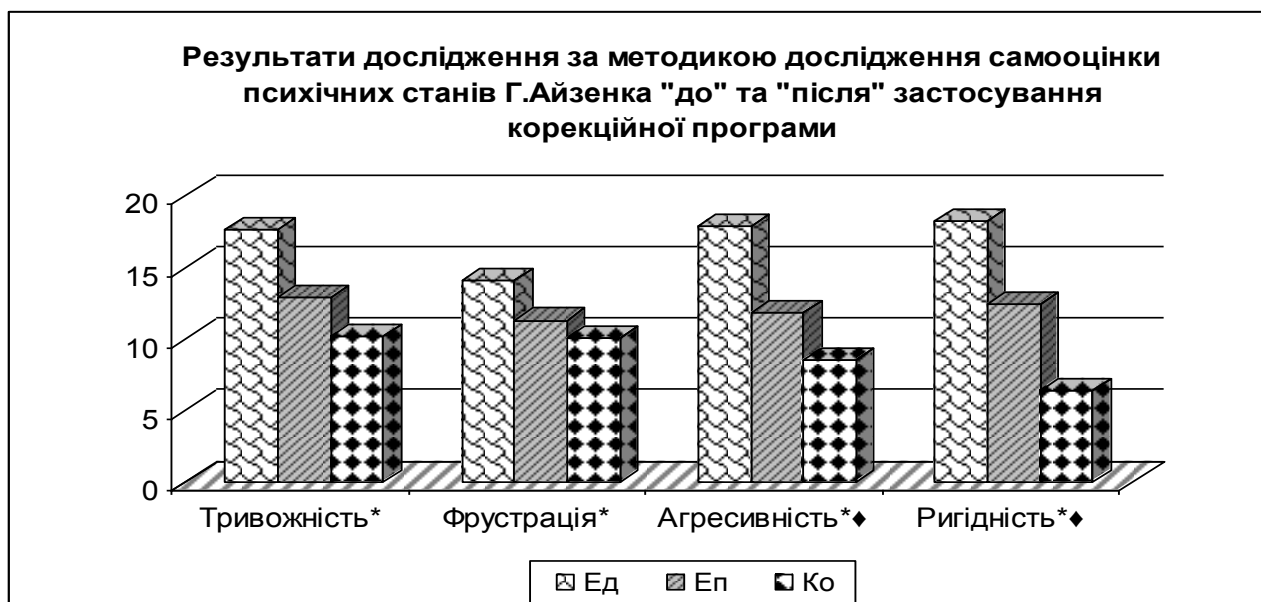
З семи показників методики К.Роджерса і Р.Даймонда - п'ять істотно змінились в позитивну сторону, а чотири досягли рівня контрольної групи. Наведені результати дають право стверджувати про ефективність

психокорекційної програми і позитивний вплив на обстежуваних. Так, істотного підвищення набув основний показник зазначеної методики – адаптивність, та інші складові методики, що в цілому вказує на ефективність апробації психокорекційної програми і підвищення завдяки цьому рівня соціально-психологічної адаптації осіб експериментальної групи.

Водночас за методикою Л.І.Вассермана у осіб експериментальної групи після застосування психокорекційної програми істотно поліпшилось 10 показників із 20.

Психологічна програма сприяла оптимізації з низького до середнього рівня соціально-психологічної сфери; до високого рівня емоційно-вольової сфери і комунікативної взаємодії, що зумовило поліпшення рівня стресостійкості і зниження негативних проявів психічних станів та в цілому позитивно вплинуло на рівень соціально-психологічної адаптації осіб, що мають негативні наслідки стресогенних впливів. Про ефективність використаного комплексу психокорекційної програми свідчить істотне зниження, практично, до результатів контрольної групи, за шістьма окремими шкалами Опитувальника вираженості психопатологічної симптоматики SKL-90-R – міжособистісної сензитивності, депресії, тривожності, ворожості, фобічної тривожності, паранояльних симптомів, а також зниження інтегральних показників вираженості інтенсивності дістресу, індексу наявності симптоматичного дістресу та загальної кількості позитивних відповідей.

Суттєво поліпшився психічний стан досліджуваних за методикою Г. Айзенка, що представлено на рисунку 2.

Примітка: * - Рівень достовірності $p < 0,05$ між результатами дослідження до (Ед) та після (Еп) застосування корекційної програми; ♦ - Рівень достовірності $p < 0,05$ між результатами дослідження після (Еп) застосування корекційної програми та контрольною (Ко) групою;

Рис. 2 Порівняльна характеристика результатів дослідження за методикою дослідження самооцінки психічних станів Г.Айзенка «до» та «після» застосування корекційної програми

Після використання психокорекційної програми істотних позитивних змін зазнали показники за шкалою для клінічної діагностики ПТСР (CAPS-1): знизилась частота, інтенсивність та підсумковий критерій проявів індивідуальних симптомів ПТСР. Позитивні зміни відмічено й за «Міссісіпською шкалою посттравматичних реакцій» як зниження вираженості посттравматичних стресових реакцій, що свідчить про ефективність впливу психокорекційної програми на обстежуваних ліквідаторів експериментальної групи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та представлено нові підходи до розв'язання наукового завдання, що виявляється в розкритті психологічних особливостей проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на осіб, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС. Обґрунтовано, розроблено і апробовано програми комп'ютерної діагностики та психокорекції.

1. Аналіз наукових досліджень показав, що нині відсутня єдина теоретична концепція, яка пояснює етіологію та механізми виникнення й розвитку наслідків негативної дії стресогенних впливів. Протягом багаторічних досліджень запропоновано декілька теоретичних моделей, з яких виділяють: психодинамічний, когнітивний, психосоціальний та психобіологічний підходи. Їх змістовний аналіз показує, що кожна із запропонованих моделей відображає одну зі сторін розвитку ПТСР та по суті доповнює іншу.

Аналіз літературних джерел показав, що виникнення розладів у психічній сфері особистості у ліквідаторів стихійних лих і катастроф розглядається як єдиний процес, динаміка і структура якого визначається особливостями екстремальної ситуації та індивідуально-психологічними якостями людини, яка реагує на дану ситуацію, тобто об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Психогенні розлади, які найчастіше спостерігаються при життєво-небезпечних ситуаціях під час та після катастроф поділяють на групи: непатологічні (фізіологічні) реакції, патологічні реакції, невротичні стани, реактивні психози та віддалені наслідки ПТСР. Тривалість проявів яких, за статистичними даними, від двох тижнів до тридцяти років і більше.

Періоди розвитку і компенсації психогенних розладів, які виникають під час (або, як наслідок) небезпечних ситуацій залежать від трьох груп факторів: особливості ситуації; індивідуального реагування на ситуацію; соціальних та організаційних заходів і копінг стратегій, які спрямовано на подолання цієї ситуації.

Проблеми психологічних наслідків події на ЧАЕС, яка сталася 25 років тому, виявляються актуальними в теоретичному і в практичному плані, зокрема, для вирішення завдань профілактики, комп'ютерної діагностики та психокорекції різних негативних психологічних проявів, які виникають внаслідок дії стресогенних впливів, але у віддалений період.

2. Обґрунтовано програму дослідження, в якій виокремлено методики, які дають змогу діагностувати соціально психологічний статус обстежуваних, визначити індивідуально-психологічні особливості особистості; виявити прояви впливу стресогенних чинників, аналізувати умови та особливості професійної діяльності та з'ясувати рівень вираженості симптоматики ПТСР. Системний підхід до досліджуваної проблеми дав змогу розробити та застосувати комп'ютерну програму обстеження, яка спрямована на всесторонню діагностику та вивчення особливостей проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість.

3. Визначено, що в умовах ліквідації аварії на ЧАЕС на ліквідаторів тривалий час впливав комплекс первинних і вторинних стресогенних чинників. Екстремальні події та первинні чинники виникали під час виконання ліквідаційних робіт в силу специфічності умов в аварійній радіаційній зоні, впливу комплексу негативних соціально-психологічних, технічних, природних і медико-біологічних факторів. Вторинні стресогенні фактори розглядаються з точки зору інформаційного чинника як рівень усвідомлення негативної дії впливу іонізуючого опромінення, зв'язку ознак внутрішнього неблагополуччя з участю в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та розширення кола раціонального знання про дію радіації на організм людини.

Підтверджено детермінуючу роль суб'єктивно-особистісного сприйняття ліквідаторами впливу об'єктивних негативних первинних і вторинних чинників безпосередньо та опосередковано на психологічному, соціальному, біологічному і професійному рівнях через індивідуально-психологічні, когнітивні, інтелектуальні, емоційні властивості, з їх якісною своєрідною взаємодією, через призму суб'єктивного у сукупності визначало у них або формування дезадаптивних проявів, у вигляді посттравматичного стресового розладу, або розвиток адекватних копінгових стратегій і механізмів захисту.

4. За результатами дослідження визначено психологічні особливості у ліквідаторів контрольної групи, що полягають у високому рівні вираженості факторів соціально-психологічної, комунікативної, емоційної, інтелектуальної сфер. Так, досліджувані відкриті, активні у встановленні соціальних і міжособистісних контактів, відповідальні, здатні приймати самостійні рішення, емоційно стабільні та урівноважені. Показники соціально-психологічної адаптації знаходяться у осіб контрольної групи на істотно вищому рівні, ніж у представників фонові групи, низький рівень вираженості таких психічних станів як: тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність свідчить про соціальну зрілість і високий рівень стресостійкості. Міжособистісні стосунки і

позитивна взаємодія зумовлені тим, що у осіб контрольної групи за методикою Лірі в межах помірних показників і адаптивної поведінки знаходяться, авторитаризм, агресивність, підозрілість, дружелюбність, що свідчить про гармонійність і соціально-психологічну зрілість осіб контрольної групи і розвиток у них адекватних копінгових стратегій і механізмів захисту.

5. Встановлено особливості представників фонові групи, у яких відмічаються прояви негативних наслідків аварії на ЧАЕС. Вони виявляються в тому, що за даними опитувальника Кеттелла у них суттєво нижчі показники, які визначають соціально-психологічну, комунікативну, емоційну та інтелектуальну сферу особистості у порівнянні з даними контрольної групи. Для ліквідаторів з віддаленими наслідками стресогенних впливів характерними є труднощі у міжособистісній і соціальній взаємодіях, встановлення соціальних і міжособистісних контактів, замкненість, емоційна нестабільність та запрограмована чутливість, що зумовлюють низький рівень стресостійкості і навіть фрустрованість та афективність, рефлексію, прояви невротичного синдрому, тривожність. За комунікативними властивостями дані досліджувані характеризуються як прямолінійні, довірливі, відкриті у стосунках з людьми, залежні, конформні, з соціальною незрілістю і незалежним характером. Особливості їх інтелектуальної сфери виявляються у невисокому рівні оперативності мислення, і загальної культури. Низькі оцінки можна пояснити низьким рівнем стресостійкості, високим рівнем фрустрованості, ситуативної тривоги або ж низьким рівнем освіти. Такі особливості зумовлюють низький рівень соціально-психологічної адаптації за показниками методики К.Роджерса і Р.Даймонда, - адаптивності, прийняття інших, емоційного комфорту та ескапізму. У осіб фонові групи суттєво виражена тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність. У межах негативного ступеня екстремальної поведінки, аж до патології, виявлено рівень міжособистісної взаємодії.

Прямим показанням щодо необхідності використання комплексної психокорекційної програми у обстежуваних фонові групи виявився дуже високий і підвищений рівень фрустрованості. Низький рівень соціально-психологічної, комунікативної, емоційної, інтелектуальної сфер за інтегральними факторами поряд з високим рівнем негативних проявів психічних станів, низьким рівнем параметрів соціально-психологічної адаптації виявляються прямими показаннями до застосування психологічної програми, спрямованої на психологічну допомогу особам постраждалим від аварії на ЧАЕС з вираженими негативними наслідками у віддалений період.

6. З'ясовано, що за допомогою комплексної психологічної програми було досягнуто суттєвих позитивних змін за більшістю показників, які досліджувались у осіб експериментальної групи у порівнянні з початковими даними і контрольною групою, що вказує на ефективність психокорекційної роботи. Психологічна програма сприяла оптимізації з низького до середнього рівня соціально-психологічної сфери до високого рівня емоційно-вольової

сфери і комунікативної взаємодії, що зумовило поліпшення рівня стресостійкості і зниження негативних проявів психічних станів, що в цілому позитивно вплинуло на рівень соціально-психологічної адаптації представників експериментальної групи.

Визначено ефективність апробації психокорекційної програми за порівняльним аналізом до і після її використання та співставлення з контрольною групою ліквідаторів аварії на ЧАЕС і з'ясовано, що в експериментальній групі після використання психореабілітаційної програми істотних позитивних змін зазнали показники за шкалою клінічної діагностики ПТСР (CAPS-1), за «Міссісіпською шкалою посттравматичних реакцій», і за результатами вираженості психопатологічної симптоматики SKL-90-R.

Подальша перспектива роботи вбачається в розробці державної програми надання психологічної допомоги особам, які приймали участь у ліквідації на ЧАЕС і які мають нині негативні прояви віддалених наслідків цієї аварії, з використанням психологічної комп'ютерної діагностики і комплексної системи реабілітації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Кулаженко, А.І.** Екопсихологічна адаптація населення Миколаївської області до наслідків Чорнобильської катастрофи / Г.В.Грищенко, А.І. Кулаженко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2005. – вип.26. – С. 431–436.

2. **Кулаженко, А.І.** Проблемы социально-психологической адаптации индивидов в социуме / Г.В. Грищенко, А.І.Кулаженко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2008. – вип.17. – Т.7. – С. 232–237.

3. **Кулаженко, А.І.** Психологічна характеристика та класифікація віддалених посттравматичних стресових розладів / А.І. Кулаженко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2010. – вип.16. –Т.10. – С. 274–283.

4. **Кулаженко, А.І.** Проблеми стресу та його наслідків в сучасній психології / А.І. Кулаженко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2010. – вип.6. –Т. 12. – С. 186–194.

5. **Кулаженко, А.І.** Аналіз особливостей та наслідків діяльності ліквідаторів аварії на ЧАЕС в умовах радіаційної небезпеки / А.І. Кулаженко // Вісник Національного університету оборони України. – 2011. – вип.4. – Т. 23. – С. 161–166.

6. **Кулаженко, А.І.** Екопсихологічні проблеми екстремальних ситуацій та катастроф (на основі аналізу аварії на ЧАЕС / А.І. Кулаженко // Стратегія психологічної, соціально-психологічної реабілітації та альтернативні моделі розвитку суспільства : матеріали наук.-практ. конф. (Миколаїв, 13-14 жовтня 2005 р.). –Миколаїв, 2005. – С. 15.

7. **Кулаженко, А.І.** Проблемы кадрового отбора и формирования личностного потенциала работников силовых ведомств / Г.В.Грищенко, А.І.Кулаженко // *Безпека життєдіяльності у ХХІ столітті : матеріали міжн. V симп.* (Дніпропетровськ, 20 лютого 2005 р.). – Дніпропетровськ, 2005. – С. 76–78.

8. **Кулаженко, А.І.** Проблеми стресу в сучасній психології / Г.В. Грищенко, А.І. Кулаженко // *Інноваційний розвиток вищої освіти: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф.* (Київ, 10-11 березня 2010 р.) : тези доповідей. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – С. 284–286.

9. **Кулаженко, А.І.** Умови розвитку посттравматичних стресових розладів (ПТСР) у ліквідаторів аварії на ЧАЕС / А.І. Кулаженко // *Основні напрямки формування професійних якостей фахівців виховної роботи в збройних силах України: матеріали V всеармійського наук.-практ. сем.* (Київ, 22 квітня 2011 р.). – Київ, 2011. – С. 87–88.

АНОТАЦІЇ

Кулаженко А.І. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість (на прикладі осіб, які приймали участь в ліквідації аварії на Чорнобильській атомній електростанції). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2011.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та представлено нові підходи до розв'язання наукового завдання, що виявляється в розкритті психологічних особливостей проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на осіб, які приймали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС. Обґрунтовано, розроблено і апробовано програми комп'ютерної діагностики та психокорекційної реабілітації.

За результатами дослідження з'ясовано психологічні особливості у ліквідаторів контрольної групи, яким притаманний високий рівень вираженості показників за факторами соціально-психологічної, комунікативної, емоційної та інтелектуальної сфер.

Доведено, що низький рівень соціально-психологічної, комунікативної, емоційної, інтелектуальної сфер за інтегральними факторами поряд з високим рівнем негативних проявів психічних станів, низьким рівнем параметрів соціально-психологічної адаптації виявляються прямими показаннями до застосування цілеспрямованої психологічної програми спрямованої на психологічну допомогу особам постраждалим від аварії на ЧАЕС з вираженими негативними віддаленими наслідками.

З'ясовано, що за допомогою комплексної психологічної програми було досягнуто суттєвих позитивних змін за більшістю показників, які досліджувались у осіб експериментальної групи у порівнянні з початковими

даними і контрольною групи, що вказує на ефективність психокорекційної роботи.

Ключові слова: психологічні особливості, віддалені наслідки, стресогенні впливи, ліквідатори, комплексна психореабілітаційна програма, первинні, вторинні чинники.

Кулаженко А.И. Психологические особенности отдаленных последствий стрессогенных воздействий на личность (на примере лиц, принимавших участие в ликвидации аварии на Чернобыльской атомной электростанции. – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 - «Психология деятельности в особых условиях». - Национальный университет гражданской защиты Украины. - Харьков, 2011.

В диссертации приведены теоретические обобщения и представлены новые подходы к решению научной задачи, что проявляется в раскрытии психологических особенностей проявлений отдаленных последствий стрессогенных воздействий на лиц, принимавших участие в ликвидации аварии на ЧАЭС. Обоснованы, разработаны и апробированы программы компьютерной диагностики и психокоррекционной реабилитации.

Проблемы психологических последствий происшествия на ЧАЭС, произошедшей 25 лет назад, оказываются актуальными в теоретическом и в практическом плане. В частности, для решения задач профилактики, реабилитации, ранней компьютерной диагностики и психокоррекции различных негативных психологических проявлений, возникающих вследствие воздействия стрессогенных воздействий, но в отдаленный период. Определено, что в условиях ликвидации аварии на ЧАЭС на ликвидаторов влиял длительное время интенсивный комплекс первичных и вторичных стрессогенных факторов.

По результатам исследования определены психологические особенности у ликвидаторов контрольной группы, которым присущ высокий уровень выраженности показателей по факторам социально-психологической, коммуникативной, эмоциональной и интеллектуальной сфер.

Прямыми показаниями о необходимости использования комплексной социально-психологической программы реабилитации у обследуемых фоновой группы оказался очень высокий уровень и повышенный уровень фрустрированности.

Одновременно низкий уровень социально-психологической, коммуникативной, эмоциональной, интеллектуальной сфер по интегральным факторами наряду с высоким уровнем негативных проявлений психических состояний, низким уровнем параметров социально-психологической адаптации оказываются прямыми показаниями к применению целенаправленной психологической программы направленной на психологическую помощь

лицам, пострадавшим от аварии на ЧАЭС с выраженными негативными отдаленными последствиями.

Выяснено, что с помощью комплексной психологической программы было достигнуто существенных позитивных изменений по большинству показателей, которые исследовались у лиц экспериментальной группы по сравнению с исходными данными и контрольной группы, что указывает на эффективность психокоррекционной работы.

В целом, подводя итоги по определению эффективности апробации психореабилитационной программы по сравнительному анализу до и после ее использования и сопоставления с контрольной группой ликвидаторов аварии на ЧАЭС выяснено, что в экспериментальной группе после использования психореабилитационной программы существенных позитивных изменений претерпели показатели по шкале клинической диагностики ПТСР (CAPS-1), по «Миссисипской шкале посттравматических реакций», по результатам выраженности психопатологической симптоматики SKL-90-R.

Ключевые слова: психологические особенности, отдаленные последствия, стрессогенные воздействия, ликвидаторы, комплексная психореабилитационная программа, первичные, вторичные факторы.

Kulazhenko A.I. Psychological characteristics of remote effects of stress influences on personality (the case of persons who participated in the liquidation of the Chernobyl nuclear power plant). - Manuscript.

Thesis for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.09 - "The Psychology of special circumstances." - National University of Civil Defense of Ukraine.- Kharkiv, 2011.

In the thesis was presents the theoretical generalization and presented new ways to solve the scientific problem that is revealed in the psychological features displays of remote effects of stress effects on individuals, which participated in the liquidation of the accident. Was proved, developed and tested computer programs psychocorrective diagnosis and rehabilitation.

As a result of research the psychological features in clean control group, which are subject to high intensity indicators for socio-psychological factors, communicative, emotional and intellectual spheres.

It is shown that low socio-psychological, communicative, emotional, intellectual areas by integral factors, along with high levels of negative manifestations of mental conditions, low socio-psychological parameters of adaptation appear to be direct indications for the use of psychological well-targeted programs aimed at psychological support to victims of disaster Chernobyl pronounced negative remote consequences.

It was found that using a comprehensive psychological program achieved positive changes on most indicators are investigated in subjects of experimental

group compared with the initial data and the control group, indicating the effectiveness of psychotherapeutic correction.

Key words: *psychological features, long-term consequences, stressful influences, liquidators, complex psychoreabilitatsiyna program, primary, secondary factors.*

Підписано до друку 26.09.11. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 1,0
Тираж 100 прим. Вид. № 134/11. Зам. № 534.
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94